

Ганна Карповіч

Люблін

Паэтычная дэдыкацыя ў старадруках ВКЛ другой паловы XVI стагоддзя

Прадмоўна-пасляслоўны комплекс выданняў, якія пабачылі свет у друкарнях Вялікага Княства Літоўскага XVI стагоддзя, складаўся з кампанентаў, аб'яднаных дзвюма генеральнымі функцыямі: увядзення ў твор і яго заканчэння. Папярэджвалі ўспрыняцце твора прадмовы, эмблематычныя структуры “на герб”, вершы на кнігі і іншыя творы рэкамендацыйнага характару. Завяршаючым этапам перцэпцыі былі звароты да крытыка і чытача. Строга рэгламентаванае месца ў выдавецкай рамцы мелі прадмова, прысвячэнне і верш на герб, астатнія кампаненты маглі выконваць як уводную функцыю, так і функцыю заканчэння. Сярод уводных элементаў нашую ўвагу прыцягнулі вершаваныя прысвячэнні: разам з вершамі на гербы, праязнічымі дэдыкацыямі і прадмовам яны дамінавалі ў структуры прадмоўна-пасляслоўнага комплексу выданняў над іншымі складнікамі.

Выдавецкі этыкет патрабаваў, каб кніга была аформлена пэўным чынам. Традыцыйны парадак быў такі. Звычайна, на адвароце тытульнага ліста размяшчаліся эмблематычныя кампазіцыі геральдычнага характару – вершы на гербы. Пасля ішло прысвячэнне патрону выдання, мецэнату аўтара – агулам кажучы, можа асабе, якая апекавалася выданнем, бо друкарская справа патрабавала сталай фінансавай падтрымкі. Наступным кампанентам была прадмова, верш да чытача, аўтара, крытыка – гэтыя вершы маглі знаходзіцца і ў канцы кнігі. Эталоннымі прыкладамі афармлення могуць лічыцца выданні героіка-эпічных паэм радзівілаўскага цыкла. Напрыклад, кніга Андрэя Рымшы *Дзесяцігадовая аповесць ваенных спраў князя Кры-*

штафа Радзівіла¹ разам з эмблемай на герб Крыштафа Радзівіла, акравершам-дэдыкацыяй *Акраверш на пахвалу Найяснейшаму князю і Пану Крыштафу Радзівілу, Біржаў, Дубінкаў etc., Ваяводу Віленскаму, складаецца (Акроστιχον in laudem illustrissimi principis ac domini D. Christophori Radivili, in Bierze et Dubinga etc. Palatini vilnensis complectens)* і праяічнай прадмовай *Асвечанаму князю і Пану, пану Крыштафу Радзівілу... Пану майму міласцівам (Oświeconemu ksiądzęciu i panu, Panu Krzysztofowi Radziwiłowi... Panu mojemu miłościwemu)* змяшчала дзве эпіграмы да караля Стэфана Баторыя, *Заклік да велічы рыцарскага стану (Pobudka do wdzięczności sławy ludzi rycerskich)* і верш да аўтара паэмы *Аўтару шчыры прыяцель (Do autora dobry przyjaciel)*.

Прыклады разбудаваных прадмоўна-пасляслоўных комплексаў можна шукаць не толькі ў свецкіх выданнях: старанна афармляліся і кнігі рэлігійнага характару. Тэкст зборніка павучэнняў *Геннадія патрыярха констанцінопольскага, по нареченню Сколярыса диалог или само друга розмова* дапаўняўся вершам *На герб Ясневельможнаго пана Остафея Воловича*, прысвячэннем Астафію Валовічу і прадмовай². Выдавецкі дом Мамонічаў увогуле адрозніваўся асаблівай увагай да афармлення сваёй прадукцыі: першае выданне *Апостала, Псалтыр з наследаваннем і Евангелле вучыцельнае* мелі геральдычныя панегірыкі, прысвячэнні і прадмовы³. Выдавецкі этыкет прадпісваў прысвячэнню суседства з вершам на герб альбо прадмовай. Сукупнаць уводных элементаў прадмоўна-пасляслоўнага комплексу, нягледзячы на неаднароднасць формы і структуры асобных частак, утварала адзінства, звязанае агульнасцю функцый, паходжаннем і традыцыяй ужытку. Дзеля высвятлення месца прысвячэння ў выдавецкай рамцы выданняў XVI стагоддзя, варта прасачыць, на чым базавалася гэтае адзінства.

¹ W. R. Rzepka, F. Sajkowski, *Andrzeja Rymszy „Dziesięćroczna powieść wojennych spraw...”* (1585), [w:] *Archiwum Literackie*, t. XVI, Wrocław 1972, s. 133–137.

² *Сборник поучений*, Вильно [1585], с. 2.

³ *Апостал* (Вільня, 1591) суправаджаўся вершам Андрэя Рымшы *На гербы Ясневельможнаго пана, Пана Теодора Скуміна, воеводы Новгородского епикграмма*, выдавецкім прысвячэннем Тэадору Скуміну і пасляслоўем з выходнымі дадзенымі. *Псалтыр з наследаваннем* (Вільня, 1593) – вершам *На гербъ зацного дому Его Милости Пана Лукаша Ивановича Мамонича, старосты Дисненского и скарбногo Великогo Рнязства Литовского и прочая*, праяічным прысвячэннем Луке Мамонічу і прадмовай. *Евангелле вучыцельнае* (Вільня, 1595) – вершам *На герб Его Милости Пана Симеона Войны* і праяічным прысвячэннем мсціслаўскаму кашталіану Сімяону Войну.

Дэдыкацыйныя творы амаль заўсёды папярэджваліся графічнай і літаратурнай выявай гербу. Вершаваныя прысвячэнні маладым князям Радзівілам *Да Яго Міласці Пана Ежы Радзівіла, Ваяводзіча Наваградскага* (*Do jego Mości Pana Jerzego Radziwiła Wojewodzica Nowogrodzkiego*), *Да Яго Міласці Пана Януша Радзівіла, Ваяводзіча Віленскага* (*Do jego Mości Pana Janusza Radziwiła Wojewodzica Wileńskiego*), *Да Яго Міласці Пана Крыштафа Радзівіла, Ваяводзіча Віленскага* (*Do jego Mości Pana Krzysztofa Radziwiła Wojewodzica Wileńskiego*) Ян Радван папярэдзіў літаратурнай інтэрпрэтацыяй і выявай гербу Трубы⁴. Перад зваротам да Рыгора Войны *Васьмірадкоўе да Ягамосці Пана Грыгора Войны, Кашталяна Брэсцкага, Пана і Бацькі майго міласцівага* (*Ogdostichon Do Jego M. Pana Hryhora Woyny, Kasztelana Brzeskiego, Pana u Ouca tego Mościwego*) Ян Пратасовіч размясціў эпіграму *Чатырохрадкоўе на герб Іх Міласці Паноў Войнаў* (*Na Herb Ich M. Panów Woynow. Tetrastichon I. P.*)⁵ і г.д. Эмблематычныя кампазіцыі на шляхецкія кляйноты перш за ўсё ўсхвалялі род, нашчадкам якога быў апякун выдання. Пахвалы потым працягваліся ў прысвячэнні ў больш разгорнутай і змястоўнай форме. Дэдыкацыя і эпіграма на герб, такім чынам, былі ўзаемазвязаныя і ўзаемаабумоўленыя: з іх аўтар чэрпаў натхненне і матывацыю для апявання патрона і мецэната. Разам яны ўтваралі своеасаблівы панегірычны комплекс, галоўнай мэтай якога было апасродкавана, праз праслаўленне знакамітага роду, дабіцца прыняцця кніжкі ўплывовай асобай. Прысвячэнне і *эпиграма* з'яўляліся верыфікацыйнымі знакамі-сведчаньнямі апрабаты твора, што ў некаторай ступені гарантавала яго паспяховае функцыянаванне на кніжным рынку⁶.

Прадмову і прысвячэнне таксама звязвалі трывалыя сувязі. Напрыклад, экзэмпляр “Уніі грэкаў з касцёлам рымскім” Іпацыя Пацея меў празаічныя дэдыкацыю і прадмову: *Теодору Скумину Воеводе Новгородъскому, Старосте Гроденскому и Оливскому и прочая і До чи-*

⁴ J. Radwanas, *Radivilias Sive, De Vita et Rebus præclarissime Gestis, Immortalis Memoræ, Illustrissimi Principis Nicolai Radvili Georgii Filii, Ducis in Dubinki ac Bierze, Palatini Vilnensis, etc. ac Exercituum Magni Ducatus Lituaniæ, Imperatoris Fortissimi etc.*, Vilnae 1588, s. 15–16.

⁵ *Epicedium Iana Protasowicza z Mohilney. Wydane na śmierć Paniey Maruszy Woynianki Janowey Kolentaiowey, ktora w kwitnącym wieku ten świat mizerny pożegnała*, Wilno 1596, s. 2.

⁶ R. Ocieczek, *Sławorodne wizerunki. O wierszowanych listach dedykacyjnych z XVII wieku*, Katowice 1982, s. 18.

тэлніка прадмова⁷. У “Дзесяцігадовай аповесці” Андрэя Рымшы чытач мог знайсці прэзаічнае прысвячэнне *Oświeconemu książęciu i panu, Panu Krzysztofowi Radziwiłowi... Panu mojemu miłościwemu* і вершававаную прадмову *Przetowa na księgi*, змешчаную не ў складзе прадмоўна-пасляслоўнага комплексу, а непасрэдна перад тэкстам твора-асновы адразу пасля загаловка. Падобных прыкладаў можна прывесці яшчэ больш: свецкія, рэлігійныя выданні, і нават падручнікі, паводле правіл выдавецкага этыкету, распачыналіся ўводнымі элементамі прадмоўна-пасляслоўнага комплексу⁸. Калі ўважліва ўчытацца ў іх тэкст, то можна ўбачыць шмат агульнага. Так, Андрэй Рымша ў прысвячэнні князю Радзівілу, акрамя традыцыйнага праслаўлення патрона, коратка апісаў прычыны ўзнікнення *Дзесяцігадовай аповесці* і растлумачыў, чаму ў якасці пачатковага моманту гісторыі дзеяў галоўнага героя ўзяў прызначэнне князя гетманам. А ў прадмове, акрамя спіслага пераказу зместу, аўтар апяваў славу ўладара Біржаў і Дубінак, заклікаючы на дапамогу Музаў ды параўноўваючы яго з Геркулесам, Гектарам, Траілам і Ахілам.

У прысвячэнне, разам з біяграфічна-панегірычнымі, нярэдка ўключаліся і багаслоўска-дыдактычныя, і гісторыка-палітычныя, і асветніцка-прагматычныя матэрыялы⁹. У выніку яны набылі даволі няўстоўліваю жанравую структуру, асабліва гэта тычылася паэтычных разнавіднасцяў. Сустрэкаліся выпадкі, калі аўтарскае жанравае акрэсленне “прадмова” хавала камбінацыю дэдыкацыі і верша на кнігі: паэтычная *Przedmowa*¹⁰ з панегірычнага зборніка ў гонар Соф’і Хадкевіч альбо вершаваная *Прадмова да Яго Міласці князя Аляксандра Палубенскага, Кашталяна Наваградскага і г.д...* (*Przedmowa do Jego Mości Kniazia Aleksandra Połubieńskiego, Kasztelana Nowogrodz-*

⁷ Унія альбо выклад пряднейшых артыкулов ку зъдноченыи греков с костелом рымским належашых..., Вильно 1595, с. 2–7.

⁸ *Sententiae ad communem vitae usum omnibus non inutiles, quae praecipue juventuti scholasticae cum fructu proponi possunt, propter faciliorem in Latinos, Polonos, et Germanicos versus redactae. A Joanne Licinio Namysłowicensi, Losci 1589; Л. Зизаний, Грамматика словенска съвершеннаго искусства съми частей слова, и иных нуждных. Ново съставленна, Вильно 1596.*

⁹ У. Г. Кароткі, *Беларускія прадмовы і пасляслоўі другой палавіны XVI – першай палавіны XVII ст.*, [у:] *Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны*, уклад., уступ. арт. і камент. У. Г. Кароткага, Мінск 1991, с. 9.

¹⁰ *Winszowanie Jasnje Wielmożney Paniey Jej Mści. P. Zophiey z Mielca, Janowey Karolowey Chodkiewiczowey, Podczaszyney Wiel. Ks. Lit. Z Nowourodzonego Syna Hieronima, Wilno 1598, s. 2.*

kiego, ić. ić...)¹¹ да маральна-дыдактычнай паэмы Яна Пратасовіча *Вобраз старога чалавека*. Прысвячэнне нават спрабавалі спалучыць з пасляслоўем: *Андрэй Медзыбож да Ясна Асвечанай княгіні... Соф’і Радзівіл з Хадкевічаў, Старасціны Жамойцкай, Заканчэнне (Andrzej Miedzyboż Do Jasnie oświeconey Księżny... Sopięu Radziwiłowny Chodkiewiczowey Starościны Żmudzkiey Zamknięcie)*¹². Дэдыкацыя ў складзе панегірычных зборнікаў часам прыбіралася ў шаты іншых жанраў: у “Катэмерыноне Слуцкага княства”¹³ ёсць некалькі вершаваных зваротаў-дэкламацый да Барбары Кішчанкі Сапегі, Ежы Хадкевіча, панны Сафіі Слуцкай, пані Сафіі Мілецкай, у гонар якіх прамаўляюць вятры – Аўстр, Аквілон, Зефір і Эўр. Варта заўважыць, што некаторыя аўтары давалі аднак жанравыя акрэсленні, якія звязвалі вершаваныя дэдыкацыі з кніжна-эпіграматычнай паэзіяй. Так, зборнік эпіграм у гонар Ганны Дарагастайскай *Эпіграмы на смерць Яснавельможнай і Высакароднай пані Пани Ганны Дарагастайскай, Ваяводзіны Полацкай... (Epigrammata in obitum Illustris ac magnificae dominae D. Annae Dorohostaisciae palatinae Polocensis...)*, выдадзены верагодна ў Вільні напрыканцы XVI ст., адкрывала “прысвячальная эпіграма” *Да Яснавельможнага і Высакароднага пана Пана Габрыэля Войны, Віцэканцлера Вялікага Княства Літоўскага, прысвячальная эпіграма (Ad illustrem ac magnificum dominum D. Gabrielem Woynat M: D: L: Vicecance: etc. etc. Epigramma dedicatiorum)*¹⁴.

Аўтары дэдыкацый адрасавалі іх сваім апекунам, мецэнатам, фундатарам накладаў, настаўнікам. Напрыклад, Ян Вісліцкі на пачатку *Прускай вайны* размясціў верш *Заахвочвальны верш Яна Вісліцкага да Музы м[агістра] Паўла Русіна... (Carmen exhortatorium Joannis Visliciensis ad Musam M. Pauli Rutheni...)* і праязічную прадмову *Шаноўнаму і славутаму мужу, магістру Паўлу з Кросна... Ян Вісліцкі [жадае] здароўя і шчасця (Venerabili ac egregio viro Magistro Paulo de Crosna... Joannes Visliciensis salutem ac felicitatem)* да Паўла Крос-

¹¹ *Konterfet człowieka starego. Uczyniony przez Jana Benedyktowicza Protasowicza z Mohilnej. Tudzież też wystawienie o Starości przydane: to jest dwa Starzy z sobą rozmawiają: jeden narzeka na Starość swoją y na iey doległości. Drugi zaś pokazuje Starości pożytki*, Wilno 1597, s. 3–4.

¹² *Parentalia in obitum Georgii Chodkiewicz*, Vilnae 1595, s. 21.

¹³ S. Kołakowski, *Cathermerion księstwa Stuckiego z zalobliwym lamentem na pospieszną śmierć sławnej pamięci książąt sluckich: Jerzego, Jana Siemiona y Aleksandra, ostatnich dziedzicow*, Wilno 1593, s. 16–25.

¹⁴ *Epigrammata in obitum Illustris ac magnificae dominae D. Annae Dorohostaisciae palatinae Polocensis...*, [без м. і г. выд.], s. 2.

ненскага (Русіна), свайго настаўніка з Кракаўскай акадэміі¹⁵. Цікава, што паміж гэтымі двума прысвячэннямі, знаходзіўся адказ магістра з Кросна таленавітаму вучню: *Элегія настаўніка Паўла Кросненскага Русіна Яну Вісліцкаму, аматару Піэрыдаў, вучню, які не павінен раскайвацца (Elegia magistri Pauli Crosnensis Rutheni ad Joannem Visliciensem, Pieridum cultorem, discipulum non poenitendum)*¹⁶. Такім чынам, традыцыйная выдавецкая мадэль аднакірункавага звароту *аўтар – мецэнат (апьякун) – чытач* яшчэ на раннім этапе кнігадрукавання папоўнілася дадатковым камунікатыўным ланцужком: аўтар і адрасат уступалі ў своеасаблівы дыялог, дзе адрасат паэмы звяртаў увагу на творцу. У складзе панегірычна-рэкамендацыйных твораў прадмоўна-пасляслоўнага комплексу з’яўлялася асоба аўтара.

Практыку кракаўскіх выдаўцоў падхапілі і віленскія: яшчэ адна героіка-эпічная паэма, якая таксама тычылася падзеяў, што закралі гістарычны лёс Вялікага Княства Літоўскага, змяшчала верш *Аўтару шчыры прыяцель (Do autora dobry przyjaciel)*, падпісаны крыптанімам *Ж.К.*¹⁷ Размова вялася пра аўтара *Дзесяцігадовай аповесці* Андрэя Рымшу. Шчыры прыяцель жадаў яму здароўя і боскай ласкі, кажучы, што не пагарджае вершам сябра. Чалавек, які хаваўся за ініцыяламі *Ж.К.*, акрамя апявання Рымшавай славы, звяртаўся да яго ранейшай творчасці, каратка апісваў змест паэмы, рэкамендаваў яе чытачу. Сярод вершаў, адрасаваных аўтарам, былі не толькі ўзнёслыя панегірычныя звароты, але і сапраўдныя сатырычныя мініяцюры і палемічныя адозвы: варта ўзгадаць эпіграму Маціна Лашча на Стэфана Зізанія¹⁸; звароты *JX. Chrzastowski do JX. Symona, Do Jana Kozakowicza*¹⁹; *Do namysłowskiego Autora Skazy*²⁰. Пытанне, ці з’яўляюцца вершы

¹⁵ *Joannis Vislicensis. Bellum Prutenum. Ян Вісліцкі. Пруская вайна*: на лацінскай і беларускай мовах, уклад., перакл., камент. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткай, Мінск 2005, с. 100–107.

¹⁶ Верш Паўла Кросненскага вядомы па другім асобніку паэмы, які захоўваецца ў бібліятэцы Асалінскіх. Структура яго прадмоўна-пасляслоўнага комплексу адрозніваецца ад выдання Яна Галера. Гл. апісанне Ж. Некрашэвіч-Кароткай: *Joannis Vislicensis. Bellum Prutenum. Ян Вісліцкі. Пруская вайна...*, с. 29.

¹⁷ W. R. Rzepka, A. Sajkowski, *Andrzeja Rymszy „Dziesięćroczna powieść wojennych spraw...” (1585)...*, s. 135–136.

¹⁸ *Do tegoż, [w:] Kąkol, który rozsiewa Stephanek Ziziana w cerkwiach ruskich w Wilnie*, Wilno 1595, s. 18.

¹⁹ *Okulary na zwierciadło nabożeństwa chrześcijańskiego w Polsce. Począwszy od przyśtania Polaków na wiare Chrześcijańską, aż do terazniejszego roku 1594. Przez Księdza Marcina Tworzzydla wydane*, Wilno 1594, s. 83.

²⁰ *Apomaxis albo zniesienie niesłusznej skazy Jana Liciniusa ministra nowokrzęckiego Catalisim nazwanej, którą zatrzcę usiłował prawdę tarczy duchownej*, [Wilno] 1600, s. 6.

да аўтара адной з разнавіднасцяў прысвячэння, патрабуе дадатковага даследавання. Мы ж у нашых далейшых разважаннях сканцэнтруемся на вершаванай дэдыкацыі, яе паходжанні і развіцці ў складзе прадмоўна-пасляслоўнага комплексу выданняў XVI стагоддзя.

Тэксты, адрасаваныя выдаўцом альбо ўласна аўтарам розным асобам, якія ў той ці іншай меры мелі дачыненне да з'яўлення кнігі, папярэдзвалі разнастайныя назвы. Нам сярод сабраных тэкстаў удалося знайсці наступныя: *Послание, Przetowa, Przedtowa, Предословие, Предмова*. Частка прысвячэнняў не пазначалася спецыяльным жанравым акрэсленнем: у загалюўку проста называлася асоба і пералічваліся яе тытулы і званні – празаічнае *Яснеосвецоному пану, а Пану Костантину Костантиновичу. В святом крещеши Василию, Княжати Острожскому, Воеводе Киевскому, Маршалкови земле Волинское, Старосте Володимерскому и проча*²¹. Праца польскай даследчыцы Рэнарды Апечак, прысвечаная вершаваным дэдыкацыям XVII стагоддзя, дазваляе дапоўніць тэрміналагічныя дэнататы прысвячэння такімі, як *List dedykacyjny, List, Przepisanie, Poświęcenie, Ofiarowanie, Epistula dedicatoria, Epistula nuncupatoria, Epistula, Praefacio*²². Пошук аўтарскіх азначэнняў дэдыкацыі па-за літаратурнай прасторай Княства абгрунтаваны. Кніжныя патокі актыўна курсавалі паміж краінамі Еўропы, дзякуючы існаванню кніжных рынкаў, бібліятэк, падарожжаў, вучобе моладзі ў замежных навучальных установах. Выдаўцы мелі магчымасць арыентавацца на лепшыя еўрапейскія ўзоры, пераймаючы асаблівасці афармлення кніжнай прадукцыі і дапаўняючы іх уласнымі знаходкамі²³. У выніку на ўсім абшары еўрапейскага кнігадрукавання склаліся прыблізна аднолькавыя нормы выдавецкага этыкету, адной з якіх было суправаджэнне выдання аўтарскім ці выдавецкім прысвячэннем. Нам тэрміналагічная разнастайнасць дапаможа прасачыць працэс станаўлення жанру, яго карані, ступень залежнасці ад іншых кампанентаў выдавецкай рамы.

Назвы *Przetowa, Przedtowa, Предословие, Предмова, Praefacio* звязваюць дэдыкацыю з рыторыкай. *Послание, List dedykacyjny, List,*

²¹ Казань святого Кирилла патриарха иерусалимского о антихристе и знаках его, с розширением науки против ересей розных, Вильно 1596, с. 2.

²² R. Osieczek, *Staworodne wizerunki...*, s. 8.

²³ Н. С. Саверчанка, *Заходнееўрапейскі кніжны друк і яго значэнне для Беларусі ў XVI ст.*, [у:] *Забыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*, вып. 9, Мінск 2007, с. 40–47; А. Скеп'ян, *Бібліятэкі на Беларусі ў XVI–XVII ст. (фармаванне і склад)*, [у:] *Гісторыя выдавецкай дзейнасці ў Польшчы і Беларусі ў XVI–XVII ст.*, Мінск 2003, с. 33–39.

Epistula dedicatoria, *Epistula nuncupatoria*, *Epistula* адсылаюць нас да навукі складання лістоў – эпісталаграфіі. Дарэчы, тэарэтычныя веды і практычныя навыкі пісання лістоў набываліся ў межах рытарычнай адукацыі²⁴. Яшчэ ў старажытнасці кампанаванню лістоў вучылі ў працэсе практыкаванняў у красамоўстве: ліст разглядаўся як від прамовы, які ад іншых адрозніваўся тым, што прамаўляў прысутны да непрысутнага²⁵. Той факт, што ў заходніх славян і ў беларуска-украінскім арэале дапаможнікі па эпісталаграфіі ўзніклі аднымі з першых даказвае, што практыка ўкладання лістоў лічылася адным з важных элементаў тагачаснай адукацыі. Пісьмоўнікі (*Ars dictandi* Пракопа, *De arte dictaminis cum dictamino* Станіслава Цёлка, *Modus epistolandi* Яна Урсына, *Сказание начертанию епистолиям, предисловиям и посланиям ко всякому человеку*)²⁶ і сама практыка справаводства вялікакняжаскай канцылярыі сведчаць, наколькі распаўсюджаным быў гэты жанр у XVI стагоддзі.

Эпісталаграфія сфарміравалася і развівалася пад непасрэдным уплывам антычнай традыцыі. Адны з самых старажытных узораў ліставання сягаюць часоў Ісакрата, Платона і Арыстоцеля. Завершаную стылістычную апрацоўку эпістальнай форме надаў Цыцэрон, які ўвёў класіфікацыю лістоў па трох прыкметах: па тону (інтымныя і прызначаныя для публічнага чытання); па адносінах аўтара да адрасата (афіцыйныя і прыватныя); па зместу (паведамленні, сяброўскія, жартоўныя, строгія, сур'ёзныя, сумныя)²⁷. Да нас дайшлі зборнікі лістоў Цыцэрона *Да Атыка* (*Ad Atticum*), *Да блізкіх* (*Ad Familiares*), *Да Квінта* (*Ad Quintum*), *Да Брута* (*Ad Brutum*)²⁸. Усе яны выдаваліся ў XVI ст. і не толькі ў далёкай Мануцыявай друкарні, а і паблізу,

²⁴ Н. Мячкоўская, *Рыторыка ў культуры заходніх і ўсходніх славян. Тэндэнцыі развіцця ў XV–XVII стагоддзях*, Мінск 1993, с. 14–18.

²⁵ Так разумёў характар прамаўлення ў лісце Ян Урсын з Кракава, аўтар падручніка па эпісталаграфіі *Modus epistolandi cum epistolis exemplaribus et orationibus annexis* (1495). Даступны ў перавыданні: J. Ursyn, *Modus epistolandi [...] O sposobie pisania listów wraz z wzorami listów i mowami*, przekł. i oprac. L. Winniczuk, Wrocław 1957, s. 15, 17.

²⁶ Пра кірылічныя пісьмоўнікі гл.: Д. М. Буланін, *Письмовники*, [в:] *Словарь книжников и книжности древней Руси*, вып. 2 (вторая половина XIV–XVI в.), ч. 2: Л-Я, Ленинград 1989.

²⁷ Т. А. Миллер, *Античные теории эпистолярного стиля*, [в:] *Античная эпистолография: Очерки*, Москва 1967, с. 5–25.

²⁸ *Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту*, пер. и коммент. В. О. Горенштейна, т. 1–3, Москва–Ленинград 1949–1951.

у Кракаве: *Epistolae familiares atque breviores* (1510), *Epistolae breviores* (1514, 1538, 1546, 1550), *Epistolarum libri IV* (1561)²⁹.

Пачынаючы ад Цыцэрона, у рымскай эпісталаграфіі ліст пачынае жыць самастойна, незалежна ад падставы напісання яго аўтарам і атрымання адрасатам, пераўтвараючыся ў самадастатковы мастацкі твор маральна-дыдактычнага ці панегірычнага характару. Да імператара Аўгуста з просьбамі аб памілаванні пісаў *Лісты з Понта* (*Epistulae ex ponto*) Авідзій³⁰. У чацвёртай кнізе зборніку *Сільваў* Стацый размясціў пісьмо Віторыю Марцэлу *Epistola ad Vitorivm Marcellum* (*Silvae IV, 4*). Павучальны ліст-пасланне філосафа да вучняў грэчаскага ўзору ў часы рымскіх імператараў дапоўніўся лістом прыдворнага паэта да цэзара альбо кліента да мецэната. Нашыя продкі чэрпалі ўзоры найлепшых дэдыкацыйных лістоў з антычных крыніц³¹. Напрыклад, Квінціліян распачынаў першую кнігу *Рытарычных настаўленняў* (*Institutio oratoria*) зваротам у форме ліста *Фабію Квінціліян вітае сябра свайго Трыфона* (*M. Fabius Quintilianus Tryphoni suo salutem Marce*). Таксама Стацый кожную з кніг *Сільваў* папярэдзваў невялікай дэдыкацыяй: першую кнігу ён прысвяціў Люцыю Стэле (*Staius Stellae suo salutem*), другую – Атэдзію Меліёру (*Staius Meliori suo salutem*), трэцюю – Полію Феліксу (*Staius Pollio suo salutem*), чацвёртую – Віторыю Марцэлу (*Staius Marcello suo salutem*). Дэдыкацыя, такім чынам, сфарміравалася яшчэ ў антычнасці ў выніку звычая папярэджвання твораў тэкстамі, у якіх асноўнымі складнікамі была формула прысвячэння, панегірычны і дыдактычны кампаненты.

Акрамя лістоў, антычныя аўтары папярэджвалі свае творы ўласна прадмовамі. Сэнэка трактат *Даследаванні пра прыроду* (*Quaestiones Naturales*) пачынаў з *Прадмовы* (*Praefatio*), дзе пералічваў, звяртаючыся да *высокашаноўнага сябра Люцылія* (*Lucili virorum optime*), шэраг пытанняў, якія хацеў закрануць у сваіх натурфіласофскіх пошуках. Як бачым, нават тут прысутнічае элемент дэдыкацыі. Аднак дэдыкацыйную прадмову ўзняў на новую прыступку развіцця менавіта Рэнэсанс. Яна з'явілася ў рымскіх выданнях тэкстаў антычных сярэднявечных аўтараў. У гэтым кантэксце нельга не адзначыць ролю венецыянс-

²⁹ Інфармацыю пра выданні антычных аўтараў на тэрыторыі Рэчы Паспалітай гл.: Т. Віе́нкоўскі, *Antyk – Biblia – Literatura. Antyczne i biblijne inspiracje oraz symbole*, [w:] *Problemy literatury staropolskiej*, seria I, Wrocław i inne 1972, s. 348–354.

³⁰ Овидий, *Скорбные элегии. Письма с Понта*, отв. ред. Ф. А. Петровский, Москва 1978.

³¹ *Antologia listu antycznego*, oprac. J. Sznayder, Wrocław 1959; *Античная эпистолография: Очерки...*

кай друкарні Альда Мануцыя Старэйшага (1450–1515)³², якая не толькі нанова адкрывала для еўрапейскай культурнай супольнасці творы старажытных філосафаў і пісьменнікаў, але і прытрымлівалася традыцыі суправаджэння ўласнай прадукцыі дэдыкацыйнымі прадмовамі і каментарыямі³³. Эразм Ратэрдамскі (1469–1536), слаўны між іншым ліставаннем з вядомымі мыслярамі сваёй эпохі, надаваў вялікае значэнне дэдыкацыйным лістам і пры выданні сваіх твораў заўсёды клапаціўся, каб выдаўцы іх не прапускарлі³⁴. Не цяжка пераканацца, што лісты-прысвячэнні трывала замацаваліся ў літаратурнай прасторы XVI ст., прайшоўшы доўгі шлях развіцця ад антычнасці праз сярэднявечча і стаўшы ў часы Рэнесанса знакавай з’явай у гісторыі кнігадрукавання. Не абмінула агульнаеўрапейская тэндэнцыя і друкарні Вялікага Княства: далейшыя нашыя разважанні будуць накіраваныя ў бок аналізу структурных і жанрава-кампазіцыйных асаблівасцяў дэдыкацыі ў складзе прадмоўна-пасляслоўнага комплексу выданняў, якія пабачылі свет у друкарнях Вялікага Княства Літоўскага XVI ст.

Абапіраючыся на паняцце дэдыкацыі, сфармуляванае польскай даследчыцай Ганнай Чэкаеўскай³⁵, паспрабуем найперш даць азначэнне кніжнаму прысвячэнню. Дэдыкацыя – гэта прысвячэнне і ахвяраванне літаратурнага твора аўтарам, выдаўцом, фундатарам накладу, друкаром альбо тлумачом асобе, якая звязаная з аўтарам пачуццём

³² M. Rokosz, *Wenecka oficyna Alda Manucjusza i Polska w orbicie jej wpłyów*, Wrocław 1982.

³³ Выданне *In omnes M. Tullii Ciceronis orationes doctissimorum virorum lucubrationes, accurate in unum uolumen collectae, locisque non paucis ad ueritatem emendatae, adiectis Q. Asconij Pediani commentarijs, cum correctionibus Pauli Manutij prope innumerabilibus. Rerum ac uerborum in ijsdem lucubrationibus memorabilium plenissimus index* (Venetijs 1547) адкрываў каментарый *In M. Tullii Ciceronis pro P. Quintio orationem Francisci Sylvii Ambiani commentarius*. Другі том чатырохтомнай *Рыторыкі да Герэнія (Rhetoricorum ad C. Herennium libri 4) De oratore, Ciceronis ad Q. fratrem libri 3* (Venetijs 1546) адкрывала дэдыкацыйная прадмова *Ad Ioannem Montucium, Christianissimi Regis cosiliarium, eiusdemque; apud Veneta Rempublica oratorem, Pauli Manutij, Aldi filij, in Ciceronis oratorios libros praefatio*. Зборнік лістоў Цыцэрона да Атыка *Le pistole di Cicerone ad Attico, fatte uolgarly da M. Matteo Senarega* (Venetijs 1555) упрыгожвала дэдыкацыя *Al Reverendissimo et Illustrissimo Monsignor Sauli, arcivescovo di Genova*.

³⁴ Напрыклад, выданне *Некаторых лістоў выбраных аўтараў* (Erasmus Desiderius, *Auctarium selectarum aliquot Epistolarum*, Basileae 1518) акрамя прысвячэнняў самаму Эразму Гільельма Будэвія (Gulielmus Budaeus) і Іаану Сікспіну (Ioannes Sixtinus) утрымлівала дэдыкацыі пяра аўтара *Erasmus Roterod. Clariss. Viro Gulielmo Budaeo Christianiss. Galliarum Regis electo S. D. i Des. Erasmus Roterod. D. Ioanni Sixtino Phrysis S. D.*

³⁵ Czekaewska A., *O listach dedykacyjnych w polskiej książce XVI wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 1962, z. 1/2, s. 24.

прыхільнасці альбо можа аказаць яму падтрымку, у форме ліста, размешчанага ў гэтым творы, прызначанага не толькі для адрасата, але і для чытачоў твора. Зыходзячы з гэтага азначэння можна вылучыць асноўныя функцыі прысвячэння: панегірычную, дыдактычную і рэкламнаю. Ахвяраванне твора павінна было ўзняць прэстыж на кніжным рынку і твора, і яго аўтара³⁶. Праз ухваленне нейкай важнай асобы пісьменнік імкнуўся перадаць усім чытачам інфармацыю светапоглядна-павучальнага характару, якая раскрывала таямніцы творчага метаду, прычыны ўзнікнення кнігі, стаўленне аўтара да жыцця і некаторых актуальных праблем сучаснасці і г.д. Нягледзячы на тое, што жанр прысвячэння фарміраваўся ў цесных рамках эпісталаграфічнай традыцыі пад непасрэдным уціскам панегірычных форм прынагоднай літаратуры, кніжныя дэдыкацыі не былі аднастайнымі, хаця і прытрымліваліся шэрагу агульнапрынятых клішэ. Па-першае, яны адрозніваліся формай: існавалі вершаваныя і пражайчныя дэдыкацыі. Па-другое, рознай была танацыя звароту да адрасата: паводле гэтай прыкметы адрозніваліся панегірычныя, мецэнацкія і эмацыянальныя дэдыкацыі³⁷.

Мецэнацкая дэдыкацыя перш за ўсё звяртала ўвагу на апеку патрона над пісьменнікам, падкрэслівала, што ўзнікненне твора так ці інакш звязанае з існаваннем клалатлівага апекуна, які аказваў фінансавую дапамогу, адкрываў для творцы ўласныя бібліятэкі і архівы. У якасці прыкладу мецэнацкай дэдыкацыі хочацца прывесці верш *Да шляхетнага і вяльможнага Пана Яна Абрамовіча, свайго найлагаднейшага Мецэната* (*Ad Generosum et Magnificum Dominum Ioannem Abramovicz, Mecoenatem clementissimum suum*) Яна Радвана³⁸. Аўтар *Радзівіліяды* ў сямідзесяці шасці радках ухваляе лідскага старасту Яна Абрамовіча, старога прыяцеля і паплечніка Мікалая Радзівіла Рудога, учынкі якога і апявае паэма. Верагодна, Абрамовіч не толькі натхніў Радвана на стварэнне эпічнага апісання подзвігаў пераможцы маскоўскага войска на рацэ Уле, але і дазволіў карыстацца нейкімі дакументальнымі крыніцамі. Цікава, што папярэджвае мецэнацкую дэдыкацыю панегірычная *Да шляхетнага і вяльможнага Пана Яна Абрамовіча*

³⁶ T. Ulewicz, *O reklamie wydawniczej w pierwszej połowie XVI wieku, krakowskich impresorach-nakładcach oraz o polskich listach dedykacyjnych oficyny Wietora*, [w:] T. Ulewicz, *Wśród impresorów krakowskich doby renesansu*, Kraków 1977, s. 115.

³⁷ J. Trzynadlowski, *O dedykacji*, [w:] *Rekopiśmienne dedykacje autorskie w księgozbiorze Ossolineum*, zebrał i oprac. J. Długosz, Wrocław 1967, s. 9; R. Ociecek, *Słownikowe wizerunki...*, s. 36.

³⁸ J. Radvanas, *Radivilius Sive, De Vita et Rebus...*, s. 20–22.

(*Ad Generosum et Magnificum Dominum Ioannem Abramovicz*), падпісаная Янам Ручкім (Ioannes Rutki Eques Lit.). Абрамовіча хвалілі не дарэмна: у 1598 г. у Вільні ён выдаў сваім коштам евангелісцкі *Катэхізіс* Судроўскага, быў аўтарам *Поглядаў ліцвіна на танную куплю і больш дарагі продаж збожжа*³⁹ і, што немалаважна, палымяным абаронцам інтарэсаў кальвіністаў і праваслаўных у ВКЛ. Акрамя таго, ва ўласным маёнтку Варняны (зараз Астравецкі раён) ён заснаваў кальвінісцкі збор, пры якім дзейнічалі школа і шпіталь. Дзякуючы яго апецы не адзін твор напісалі Андрэй Волан і Ян Радван. Панегірычнае прысвячэнне пяра Ручкага таксама падкрэслівала факт датычнасці лідскага старасты да ўзнікнення *Радзівіліяды*: *Ты Радзівіліяду парайў вясалу пісаць сціслымі словамі вайны (Tu Radiviliadae strictis conscribere verbis Arma, virumque iubes)*⁴⁰. Не абмінаў увагай аўтар і змест паэмы, узгадваючы князя і яго цноты: Ручкі, які вучыўся ў Нясвіжы, не мог не пабудаваць ухваленне Абрамовіча ў кантэксце дзеяў Радзівілаў. Аднак галоўным героем дэдыкацыі ўсё ж заставаўся лідскі стараста і менскі ваявода Ян Абрамовіч. Прычым ён не столькі ваяр, колькі мецэнат і дзяржаўны дзеяч.

Адметнай рысай панегірычнай дэдыкацыі была заўважальная дыспрапорцыя паміж мастацкай абмалёўкай асабістых якасцяў адрасата аўтарам і рэальным станам рэчаў. Размова зусім не пра тое, што нехта не заслужваў такіх песнапеваў, проста мастацкая гіпербалізацыя была адным з асноўных прыёмаў стварэння панегірыкаў. Вось як у традыцыйным эпічным ключы верш *Акраверы на пахвалу найяснейшаму князю і пану Крыштофу Радзівілу, Біржаў, Дубінкаў etc., ваяводу Віленскаму, складаецца (Акроστιχον in laudem illustrissimi principis ac domini D. Christophori Radivili, in Bierze et Dubinga etc. Palatini vilmensis complectens)* апісваў паўлегендарны паход Крыштафа Радзівіла ў глыб маскоўскіх земляў:

Ingentes etiam quoties tranaveris ausu
Non parvo fluvios: annecteret atque paludes,
Undantesque lacus, sylvasque, ac undique praedas
Sublatas, et tecta vago deleta per agros.
Vulcano: Passim numeraret millia, per te,
In proprio permulta virum demersa cruore⁴¹.

³⁹ *Zdanie Litwina, o kupczy taniej zboża a drogiej sprzedazy*, [B. m.] 1595.

⁴⁰ J. Radvanas, *Radivilias Sive, De Vita et Rebus...*, s. 19.

⁴¹ W. R. Rzepka, A. Sajkowski, *Andrzeja Rymszy „Dziesięćroczna powieść wojennych spraw...” (1585)...*, s. 133–134.

(Колькі шырокіх ты рэк перайшоў з немалою адвагай,
 Мусіў бы ён далучыць гэтаксама сюды і балоты,
 Жвавыя хвалі азёр, і лясы, ды здабычы паўсюднай
 Веліч, тья дамы, што панішчаны ўсюды па землях.
 Гэта – Вулкану: Паўсюль мы шмат тысяч мужоў налічылі б,
 Што праз заўчасную смерць да цябе апусціліся ў нетры).

У дадзеным выпадку твор быў прэтэкстам для дэдыкацыі і яе далейшым працягам. Падобную ролю адыгрывалі ўрачыста-пахвальныя дэдыкацыі ў зборніках сямейна-прынагоднай паэзіі альбо ў панегірычных зборніках: *Пахавальнае слова на смерць Георгія Хадкевіча (Parentalia in obitum Georgii Chodkiewicz)*⁴², *Эпіталама на вяселле Вяльможнага князя Яго М. Пана, Пана Пятра Крошынскага... (Epithalamium na wesele Wielmożnego Książęcia Jego M. Pana Pana Piotra Kroszyńskiego...)*⁴³, *Віншаванні найяснейшаму і наймагутнейшаму валадару, Стэфану I... (Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi, Stephano I...)*⁴⁴ і інш.

Панегірычныя рысы маюць амаль усе даўнія дэдыкацыі, таксама як і эмацыянальныя. У сувязі з чым эмацыянальныя прысвячэнні з'яўляюцца даволі аморфнай групай. Падчас класіфікацыі рашучую ролю адыгрывае дамінанта: калі пераважае апяванне славы ды ўхваленне годнасці – аўтар ствараў панегірычную дэдыкацыю; калі навідавоку пачуццё прыхільнасці, матываванае сямейнымі сувязямі, прыналежнасцю да адной літаратурнай суполкі – эмацыянальную. *Эпіцэдзіум*, напісаны Янам Пратасовічам на смерць сваёй швагеркі, жонкі наваградскага шляхціца Яна Калантая, адкрывала *Васьміраджоўе да Яго Міласці Пана Рыгора Войны, Кашталяна Брэсцкага... (Ogdostichon do Jego M. Pana Hryhora Woyny, Kasztelana Brzeskiego...)*⁴⁵. Берасцейскі кашталян Рыгор Война быў бацькам нябожчыцы, яму і адрасаваў паэт эмацыянальна-суцяшальную дэдыкацыю. Да групы эмацыянальных прысвячэнняў можна аднесці і так званыя антыдэдыкацыі, якія мелі выгляд сатырычных эпіграм на апанентаў у рэлігійна-літаратурных дыскусіях XVI ст. Яскравым прыкладам такой дэды-

⁴² *Parentalia in obitum Georgii Chodkiewicz*, Vilnae 1595.

⁴³ *Epithalamium na wesele Wielmożnego Książęcia Jego M. Pana Pana Piotra Kroszyńskiego, Dzierżawcy Poniewieskiego, Dzadowskiego, etc. Etc. Y Jey M. Książney Paniey Paniey Anny Sokolińskiej, dobrodzieiom swym Miłościwym. Krzysztof Kiernowski Student Akademiei Wileńskiej S. I. y sluga Ich Mści uniżony ofiarował*, Wilno 1595.

⁴⁴ *Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi, Stephano I, Dei Gratia, Regi Poloniae, Magno Duci Lituaniae, Russiae... in fortunatissimum S. R. M. Suae Vilnam adventu factae ab Acad[emia] Vilnensi S. I.*, Vilnae 1579.

⁴⁵ *Epicedium Iana Protasowicza z Mohilney...*, s. 2.

кацыі можа быць верш *Намыслоўскаму аўтару Ганьба* (*Do namysłowskiego Autora Skazy*)⁴⁶, падпісаны Даніэлем Жарноўскім (Daniel Zarnouetius). Аўтар *Ганьбы* звяртаўся да Яна Ліцынія Намыслоўскага, які ў адказ на *Духоўны шчыт...* (*Clypeus albo tarcz duchowno...*) Грыгорыя з Жарнаўца напісаў *Каталісіс альбо Ганьбу на Шчыт ксяндза Гжэгажа Жарноўскага, няслушна названага духоўным...* (*KATALISIS to iest skaza tarczey X. Grzegorza Zarnowskiego, duchowną niesłusznie nazwanej...*). Аўтар верша называў Ліцынія ганарлівамоўным гігантам (*gigancie hardomowny*) і як мог бараніў *Духоўны шчыт*:

A grot twoy niepotężny od swojego razu/
Skruszył się/ Tarcz nie wziąwszy żadnego urazu.
Nic iey twoie podciski z wiatru wrobione/
Nie szkodzą/ y twe słowa fałszem ozdobione⁴⁷.

Адразу пасля вершаваных сатырычных нападак размяшчаўся празаічны зварот *Аўтар да Ліцынія* (*Autor do Liciniusza*), які толькі падмацоўваў эфект грубаватых кпінаў.

У літаратурнай прасторы Вялікага Княства Літоўскага XVI стагоддзя функцыянавалі ўсе разнавіднасці дэдыкацый: і мецэнацкія, і панегірычныя, і эмацыянальныя. У сувязі з гэтым узнікае пытанне: на што арыентаваліся іх стваральнікі ў працэсе напісання. Сапраўды, ніводная з паэтык не павучала, якім чынам скласці адпаведнае прысвячэнне. Але былі паэтыкі і рыторыкі, якія вучылі, як стварыць панегірык, і былі пісьмоўнікі, якія прапаноўвалі парады па напісанні пахвальных лістоў. Дэдыкацыя, такім чынам, функцыянавала як разнавіднасць звычайнага ліста⁴⁸. Адпаведна кампазіцыйным правілам яго ўкладання дэдыкацыю пачыналі з тытульных формул эпістлярнага паходжання, якія аб'ядноўвалі ў сабе *inscriptio* (адрас) і *salutatio* (першы ўрачысты зварот да адрасата). Пачатковыя формулы, ужытыя найчасцей у давальным склоне (*каму?*) альбо ў родным склоне (*да каго?*) былі першым знакам ахвяравання твора. Прычым пачатковыя формулы былі моцна разбудаваныя за кошт пералічэння ўсіх тытулаў, званняў і нават асабістых вартасцяў адрасата.

Прыкладам сціплага *inscriptio* можа быць зварот да Станіслава Кішкі *Вяльможнаму Яго Міласці Пану П. Станіславу Кішкы і г.д.*

⁴⁶ *Apomaxis albo zniesienie niesłusznej skazy Jana Liciniusa ministra nowokrzczeńskiego Catalisim nazwanej, którą zatrzeć usiłował prawdę tarczy duchownej*, [Wilno] 1600, s. 6.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ R. Ociecek, *Staworodne wizerunki...*, s. 12, 28.

майму Міласціваму Пану (*Wielmożnemu Jego Miłości Panu P. Stanisławowi Kiszce & s. Metu Miłościwemu Panu*), якім Ян Казаковіч пачынае Італійскі арэшнік (*Orzech włoski*)⁴⁹. Прыкладам складанага – вершаваная дэдыкацыя Крыштафу Монвіду-Дарагастайскаму Яснавельможнаму і высокашаноўнаму пану Хрыстафору Монвіду Дарагастайскаму, Крайчаму Вялікага Княства Літоўскага, Старасце Ваўкавыскаму, надзеі Айчыны, упрыгожанню роду і свайму мецэнату свой кожны твор ахвяруе Ян Радван (*Illustri et Amplissimo Domino Christophoro Monvido Dorohostayski Magni Ducatus Litvaniae incisorii Praefecto Volcovicensi spei patriae, Ornamento familiae, et Moecenacti Suo. Hoc Quaecumque Monumentum. D. D. Ioannes Radvanus*)⁵⁰. У апошнім выпадку аўтар акрамя тытулаў і званняў аздабляе *inscriptio* разнастайнымі дадаткамі: *надзея Айчыны, упрыгожанне роду*. Ян Радван выкарыстаў у прысвячэнні Монвіду-Дарагастайскаму традыцыйную ахвяравальную абрэвіяцыйную формулу *D. D. (donum dedit – даў у дарунак)*, якая была дапаўненнем да разгорнутага *Hoc Quaecumque Monumentum – свой кожны твор ахвяруе*. Такія дадатковыя прысвячальныя надпісы можна было знайсці не толькі ў складзе тытульнага *inscriptio* праязічных і вершаваных дэдыкацый, але і на першай старонцы тагачасных выданняў. Станіслаў Кулакоўскі на тытульную старонку трактата *Пра сапраўднае шчасце і блаславенне (O prawdziwey Szczęśliwości y Błogosławieństwie)*⁵¹ вынес надпіс *Уладзіславу Бекешу на Карнятах, Пану Бярстунаў і Прэнаў, каралеўскаму прыдворнаму (Władysławowi Bekieszowi na Korniatkach, Panu na Bierstunach y Prenach dworzanninowi krolewskiemu)*. Пад ім, адпаведна правілам, паставіўшы подпіс *Stanisław Jaćwieżyus Kołakowski*. Сын Льва Сапегі Ян пад загалюўкам эпіталамы на вяселле бацькі з Эльжбетай Радзівіл таксама размясціў ахвяравальны надпіс *Мной, Янам Сапегам, Старастам Баркоўскім, Мядзельскім, Ясвоньскім і г.д., сынам і слугой Іх Міласці, шчыра напісанае (Przez mnie Jana Sapiechę Starostę Barkowskiego, Międzyelskiego, Jasnówskiego etc. Syna y sługę Ich Mści uprzejmie napisane)*, які пазначаў аўтарства і сігналаваў пакорлівае дарэнне⁵².

⁴⁹ J. Kozakowicz, *Orzech włoski*, Wilno 1603, s. 2.

⁵⁰ *Epithalamium in nuptias illustris ac magnifici domini D. Christophori Monvidi Dorohostayski*, Vilnae 1590, s. 2.

⁵¹ S. Kołakowski, *O prawdziwey szczęśliwości y błogosławieństwie iako onego dostąpić y w nim żyć na świecie możemy z Pisma świętego y innych Autorow nauki barzo pocieszne a mile ludziam nabożnym*, Wilno 1593, s. 1.

⁵² *Epithalamium na wesele Pana Leona Sapiehi...*, s. 2.

Адна з абрэвіяцыйных формул дэдыкавання вельмі трапна перадае існасьць прысвячэння. Прадмет, пазначаны трыма лацінскімі літарамі *D.*, якія абазначалі *dat, donat, dedicat* (*даю, дарую, дэдыкую*), успрымаўся як своеасаблівая ахвяра, складзеная ў гонар важней асобы. Гэта водгаласы антычных сакральных абрадаў ахвярапрынашэння, якія адбываліся дзеля здабычы апекі, выразу падзякі альбо ўлагоджвання раззлаваных багоў. Сярод бяскроўных ахвяр, якія прапанавалі нябёсам старажытныя грэкі і рымляне, былі першыя снапы жніва, садавіна, мёд, пахучыя мазі і араматычныя смолы⁵³. Паэты, распавядаючы пра ўласныя творы, у тым ліку і дэдыкацыі, як пра *першы сноп жніва недаспелы, свежа сарваны фрукт* альбо *сціплы дар*⁵⁴, скіроўвалі чытача да агульнапрынятага топасу *captatio benevolentiae* (дасл. “здабыванне прыхільнасці”). Яго галоўным прызначэннем было заваяванне прыхільнасці чытача. Так старажытнае шуканне міласці багоў сплялося ў дэдыкацыі з шуканнем прыхільнасці мецэната і ўсіх чытачоў агулам. У такім кантэксце дэдыкацыйны ліст можна разглядаць як рытуальны жэст чалавека, які нечага дасягнуў, але, пакорны, схіляе галаву перад іншымі.

Завяршалася дэдыкацыя, на манер звыкллага ліста, субскрыпцыйнай формулай, у якой разам з аўтарскім подпісам, акрэсленнем даты і мясцовасці, суседнічалі прапанова паслуг, пажаданні. У праявінай дэдыкацыі субскрыпцыя звычайна была графічна вылучана. Ян Абрамовіч напрыканцы праявінага прысвячэння *Найяснейшаму князю і пану Пану Крыштафу Радзівілу, князю Дубінкаў і Біржаў, ваяводзе віленскаму ... Пану свайму ласкаваму (Illustrissimo principi, ac Domino D. Christophoro Radivilo. Duci in Dubinki et Bierze Palatino Vilnensi... Domino suo clementissimo)* змясціў традыцыйную формулу *Будзь здаровы і квітней, найяснейшы князь (Vale et Flore Illustrissime princeps)*⁵⁵. Пасля ішла дата і ўказанне мясцовасці, дзе паўстаў ліст-прысвячэнне: 15 марта, Варняны. Надпіс дробным шрыфтам, размешчаны ў нізе аркуша расшыфроўваўся так: *Табе найяснейшы, і шляхетнаму дому Радзівілаў, найадданейшы. Ян Абрамовіч на Варнянах, Войска*

⁵³ Ф. Ф. Зелинский, *История античной культуры*, Санкт-Петербург 1995, с. 50–52.

⁵⁴ *Epithalamium na wesele Pana Leona Sapiehi Kanclerza najwyzszego W. Ks. Lith. Slonimskiego, Parnawskiego, Mohilowskiego etc. Starosty z Oswieconey Ksiezny na Birzach z Dubinek Panny Elzbiety Radziwilowny Woiewodzanki Wileńskiego. Przez mie Jana Sapiehe Starostę Barkowskiego, Miadzielskiego, Jaswońskiego etc. Syna y sluge Ich Mści uprzeymie napisane*, Wilno 1599, s. 2.

⁵⁵ J. Radvanas, *Radivilias Sive, De Vita et Rebus...*, s. 13.

Дэрпскі, Стараста Лідскі і Вендэнскі (T. Illustriss, Cel. ac. appliss. familiae Radiviloniae, Deditisimus. Ioannes Abramouicz in Vorniany, Praeses Derpaten. Capit. Liden. Vendensisque etc.). Прычым слова *Найадданейшы (Deditisimus)* вылучалася ў асобны радок. Гэта пацвярджае факт уваходжання дэдыкацыі ў сферу ўплываў *captatio benevolentiae*.

Аўтары вершаваных прысвячэнняў былі вызвалены ад абавязку пазначэння даты і месца паўстання верша. Канчатковыя пажаданні і формулы здабычы прыхільнасці чытача ўваходзілі ў склад апошніх радкоў і не вылучаліся графічна. Андрэй Рымша ў канцы акараверша *Акараверш на пахвалу найяснейшаму князю і пану Крыштофу Радзівілу... (Акростіхон in laudem illustrissimi principis ac domini D. Christophori Radivili...)* жадаў князю яшчэ большай славы:

I nunc, patriis (potis es namque) adde trophaeis:

Summa tui laus Patris erat: tibi maxima crescet⁵⁶.

(Зараз ідзі, дадавай да бацькоўскіх трафеяў (ты здольны):

Слава вышэйшая ў бацькі – твая ж найвялікшаю будзе).

Ян Радван у звароце *Да Яго Міласці Пана Януша Радзівіла, Ваводзіча Віленскага (Do Jego Mości Pana Janusza Radziwiła Woiewodzica Wileńskiego)* жадаў маладому Радзівілу такой цноты, якая магла б прыраўняць яго славу да славы рымскага юнака Марка Курцыя:

Tak długowieczną swemu domowi cześć wzniesiesz/

Kiedy cnotą oyczystą potomkom zaświecisz.

Day Boże/ byś się w sławie tey roskochał z dusze/

Jeszczeby Litwa miała swoje Kurciusze⁵⁷.

Рымскае паданне, на якое спасылаўся аўтар *Радзівіліяды*, пераказвае Ціт Лівій у *Гісторыі ад заснавання горада* (Titus Livius, *Ab urbe condita*, VII, 6). Асоба Курцыя, юнака, які ахвяраваў сабой дзеля дабрабыту Рыма, была папулярным прыкладам. А словы, з якімі Марк Курцый кінуўся ў бездань (*Няма найлепшага дабра ў Рыме, чым зброя і храбрасць*) поўнаасцю адпавядалі ўяўленню тагачаснага грамадства пра ўзорнага шляхціца⁵⁸. У дадзеным выпадку можна правесці паралелі з эпіграмамі на герб, якія разам з дэдыкацыямі

⁵⁶ W. R. Rzepka, A. Sajkowski, *Andrzeja Rymszy „Dziesięćroczna powieść wojennych spraw...” (1585)...*, s. 134.

⁵⁷ J. Radvanas, *Radivilias Sive, De Vita et Rebus...*, s. 15.

⁵⁸ Н. Сліж, *Гендэрна-ролевыя функцыі шляхціца ў сям’і і грамадстве Вялікага княства Літоўскага*, [у:] *Соціум. Альманах сацыяльнай історыі*, вып. 5, Кіў 2005, с. 166–184.

з'яўляліся носьбітамі светапогляднай мадэлі чалавека эпохі. З “*эпикграмай*”, некаторыя вершаваныя прысвячэнні яднала наяўнасць канцавога пажадання здароў'я, славы, росквіту і да т.п., якое структурна суадносілася з пуантам, бо з'яўлялася своеасаблівым падсумаваннем цнот і дзеяў, апісаных у галоўнай частцы. Геральдычны панегірык *На преславные а старовечные клейноты, или гербы, Ясневелможного Пана, Пана Лва Сапеги, Поджанцлерего Великого Князства Литовского, Слонимского, Мяделского, Марковского и прочих Старосты, эпикграмма* ва ўрачыстым заканчэнні налічваў шэраг такіх традыцыйных пажаданняў:

Живете жь, Сапегове вси, въ многие лета,
Ваша слава слыть будеть, покуль станеть света.
Подавайте жь потомкомь, што маете зь предьковь,
Вед же и ваших цных справ въвесь светъ полонъ светьковъ⁵⁹.

Галоўная частка дэдыкацыі па структурнай арганізацыі нагадвала прамову з уласцівай ёй формай падачы аўтарскага маналага. Тэорыю разгорнутага выказвання, звернутага да сябе альбо да слухачоў, сфармулявалі і адшліфавалі яшчэ прадстаўнікі рытарычных школ грэка-рымскай антычнасці. І ў XVI стагоддзі, і ў наш час аўтары арыентаваліся на дзве асноўныя сістэмы – Арыстоцеля (*Рητορική τέχνη/Ars Rhetorica*) і Квінціліяна (*Institutio oratoria*)⁶⁰. У кантэксце выдавецкай рамкі рысы маналагічнага выказвання набываў зварот аўтара да чытача (*Do czytelnika*⁶¹), прамаўленне ад імя героя (*Paranimfus o sobie moim*⁶²) і, канечне ж, дэдыкацыя. У выпадку апошняга адрасат выступаў у якасці камунікатыўнага партнёра адрасанта: згаданая ў вершы альбо прозе постаць, якой прысвячаўся твор, мадыфікавалася ў пасярэдніка ў выказванні зместаў, адрасаваных да некага трэцяга: да чытача⁶³.

Каб пераканацца ў гэтым, звернемся да зместу галоўнай часткі дэдыкацыйнага верша. Адным з асноўных яе пасылаў было паведамленне чытачу пра тое, што аўтар дэдыкацыі мае альбо прагне мець

⁵⁹ *Статут Великого Князства Литовского...*, с. 10.

⁶⁰ Ю. В. Рождественский, *Теория риторики*, Москва 1997, с. 63–81.

⁶¹ *Dialog szlachcica litewskiego prawdziwy wojny Iflantskiey Krola Jego M. Stephana świętey y drogiey pamięci Pana naszego z Księżdem Moskiewskim od początku do końca krotko zebrany*, Wilno 1594, s. 79.

⁶² *Paranimphus Iana Protasowicza z Mohilney. Podany na wesele Jego Miłości Pana Starosty Braslawskiego, Pana Skumina młodego, na święty Marcin*, Wilno 1595, s. 2.

⁶³ E. Czajlewicz, *Adresat jako kategoria poetyki*, „Przegląd Humanistyczny” 1972, № 1, s. 1–26.

нейкія сувязі з асобай мецэната альбо апекуна. Увага звярталася на перажыванне пэўных пачуццяў: страху перад незразуменнем, залішняй сціпласцю зместу і формы, недастатковасцю эрудыцыі, неадпаведнасцю моманту ахвяравання і г.д. Аўтар усімі спосабамі імкнуўся падкрэсліць, што менавіта асоба, пазначаная ў інскрыпцыі як адрасат, так альбо інакш спрычынілася да паўстання кнігі, што твор надалей, і нягледзячы ні на што, застанеца пад вяльможнай пратэкцыяй. Выданне *Пратэя альбо Пярэваратня* пачыналася з верша-прысвячэння *Мікалаю Радзівілу Чорнаму Асвечанаму князю і Пану Мікалаю Радзівілу, Ваяводзе Віленскаму (Oświeconemu Książęciu a Panu Mikołajowi Radziwiłłowi, wojewodzie wileńskiemu etc...)*. У гэтай дэдыкацыі аўтар прызнаваўся, што прыгатаваў паэму ў якасці каляднага падарунка, і прасіў узяць Пратэя пад апеку, бо людзі не любяць праўдамоўцаў:

Książę (gdyż tą godnością ciebie Bóg daruje
I w potrzebie statecznem sercem opatruje),
Nie tylko panom wolne są książęce progi,
Bo tam czasem ma miejsce zagrodnik ubogi
Tam gdzie z zdrowym rozsądkiem są i piękne cnoty,
Które widzę u ciebie nadrozsze klenoty.
W tę nadzieję, czem mogę, tu się podpisuje,
I tobie za kolędę Odmieńca daruje.
Będzieli łaski pragnął i jakiej obrony,
Obronisz go i każdy cnotą oślachciony,
Bo prawdę śmieie mówi, ten naród miłuje,
Po tem znać przyjaciela, gdyć nie pochlebuję⁶⁴.

З пункту гледжання адрасата ўсё згаданае ў вершы – гэта відавочныя рэчы, трызімы: ён і так пра ўсё ведае. Такім чынам, галоўная мэта такога роду інфармацыйных блокаў заключалася ў тым, каб звесткі атрымалі іншыя людзі: у звароце да канкрэтнай асобы рэалізоўваўся зварот да кожнага патэнцыяльнага чытача. Формулу *для ўсіх і для кожнага паасобку* выкарыстоўвалі не толькі аўтары дэдыкацый: прадмова з *Катэхізіса* Судроўскага *Прадмова да ўсіх і кожнага паасобку набожнага хрысціяніна (Przedmowa do wszystkich w obec y do każdego z osobna pobożnego Krześcianina)* з'яўлялася прыкладам яе паспяховага ўвасаблення⁶⁵.

⁶⁴ Тут і далей паэма цыт. па перавыданні: *Proteus abo Odmieniec*, wyd. W. Wisłocki, Kraków 1890, s. 2.

⁶⁵ *Katechizm albo krótkie w jedno miejsce zebranie wiary i powinności krześcijańskiej z Pasterstwem zbornym i domowym, z modlitwami, psalmami i piosnkami*, Wilno 1598, s. 3–5.

Не варта, аднак, забываць, што адной з мэтай дэдыкацыі было ўздзеянне на адрасата. Аўтар імкнуўся даць мецэнату імпульс, справакаваць тых альбо іншых дзеянні адносна твора. Менавіта ў гэтым аспекце праяўлялася эпісталаграфічная сутнасць дэдыкацыі, бо галоўная функцыя ліста – быць носьбітам справы. Справа ў нашым выпадку: клопат пра паспяховае існаванне твора ў кніжнай прасторы Вялікага Княства Літоўскага і Кароны. Адначасова комплекс сігналаў у тэксце ўказваў, што ён можа быць накіраваны зусім не да асобы, пазначанай у інскрыпцыйнай формуле. Вось радкі з таго ж *Пратэя*, дзе аўтар распавядае пра кнігу:

A iż tu mianowicie do Polaków mówię,
 Ty rozumie, którzy są polskiemu królowi
 Z łaski bożej poddani, gdziekolwiek mieszkają,
 Jeden lud, gdzie jednego wszyscy pana mają.
 A gdzie jedność i zgoda, tam i Bóg panuje,
 Ale niezgoda z gruntu mocne państwa psuje.
 Słuchajmy Proteusa, widzę, że się gniewa,
 Przeto że swojej pieśni nie rychło nam śpiewa⁶⁶.

Фінальныя радкі верша прамаўлялі не толькі да Мікалая Радзівіла, а да ўсіх палякаў. Аўтар заклікаў усіх разам слухаць героя свайго твора. Уласнае імя ў інскрыпцыі, такім чынам, падпарадкоўвалася плоскасці твора, арганізатарам якой з'яўляўся чытач (віртуальны адрасат; адрасат, упісаны ў тэкст)⁶⁷. Менавіта да віртуальнага адрасата кіраваліся ўсе металітаратурныя фрагменты дэдыкацыі: расказы пра твор, яго арганізацыю, структуру, генэзіс і г.д. У падобных фрагментах прысвячэння аўтар спрабаваў наладзіць кантакт з патэнцыяльнай аўдыторыяй. Можна лічыць гэта спробай задання вектара чытацкага ўспрымання, навязання пэўных мадэляў успрымання і інтэрпрэтацыі тэксту⁶⁸. Часам металітаратурны кампанент адыгрываў адчувальна больш істотную ролю, чым дэдыкацыйны. Тады дэдыкацыя набывала ранг прадмовы, бо яе асноўнай мэтай рабілася перадача інфармацыі пра твор.

⁶⁶ *Proteus albo Odmieniec...*, s. 2.

⁶⁷ M. Głowiński, *Wirtualny odbiorca w strukturze utworu poetyckiego*, [w:] *Studia z teorii i historii poezji*, seria I, red. M. Głowiński, Wrocław 1967, s. 7–32.

⁶⁸ K. Dybczak, T. Witkowski, *Wypowiedź poetycka jako akt krytyczny*, [w:] *Badania nad krytyką literacką*, red. J. Sławiński, Wrocław 1974, s. 121–131.

Будова прысвячэння базавалася на ўзорах антычнага красамоўства. Звернемся да асноватворных тэорый Арыстоцеля і Квінціліяна. Паводле Арыстоцеля, прамова складалася з чатырох асноўных частак: прадмовы, аповеду, доказу і заключэння (*Ars Rhetorica*, XIV, XVI, XVII, XIX)⁶⁹. Квінціліян, які галоўным арыенцірам *Рытарычных настаўленняў* зрабіў асобу прамоўцы, дапоўніў падзел свайго слаўтага папярэдніка тэорыяй васьмічасткавай будовы выказвання (*Institutio oratoria*, IV, VII). Ён вылучаў зварот, абвяшчэнне тэмы, апаваданне, апісанне, доказ, абвяржэнне, заклік і заключэнне. Літаратары і выдаўцы XVI ст. у працэсе структуравання сваіх выказванняў да літаратурнай супольнасці стварылі своеасаблівую архітэктанічную камбінацыю ўзораў, прапанаваных старажытнымі рытарамі. Ва ўступную частку знеслі зварот і абвяшчэнне тэмы, у заключную – заклік і заключэнне. Прэрагатывай асноўнай часткі стаў аповед пра твор, доказ яго карысці, апісанне найлепшых якасцяў мецэната і г.д.

Некаторыя рысы дэдыкацыйная прадмова пераняла ў сярэднявечных прэамбул да твораў антычных аўтараў. Працэс вывучэння старажытнай літаратурнай спадчыны традыцыйна суправаджаўся актыўным каментаваннем: прыводзіліся некаторыя элементы біяграфіі аўтара (*vita auctoris*); апісваліся харатар і функцыі загалова (*titulus operis*); тлумачыліся прычыны напісання твора (*scribentis intentio*); абмалёўваліся метрычная форма, стылістыка, жанр (*qualitas carminis*), змест (*operis materia*), размяшчэнне частак (*ordo librorum*); звярталася ўвага на карысць твора (*utilitas*)⁷⁰. У выніку аўтары пры апісанні ўласных прац пачалі выкарыстоўваць падобны алгарытм не толькі ў традыцыйных прадмовах, але і ў дэдыкацыях. Верш *Прадмова да Яго Міласці князя Аляксандра Палубеньскага...* (*Przedmowa do Jego Mości Kniiazia Aleksandra Polubieńskiego...*), які ўтрымлівае спасылку на факт хворавання твора (*Lecz iż chudoba moia tego znieść nie może, Tedyć taki podarek iaki tam poloże*), увагу чытача скіроўвае да зместу паэмы *Вобраз старога чалавека* (*Konterfet człowieka starego*). Ян Пратасовіч не толькі сцісла перадае сэнс вершаванага трактата пра старасць. Ён апісвае размяшчэнне яго частак і тлумачыць, чаму першым выступае старац, які жаліцца на жыццё, а другім – аптымістычна настроены пажылы чалавек:

⁶⁹ Аристотель, *Риторика*, пер. з греч. Н. Платоновой (в.) *Античные риторик*, Москва 1978.

⁷⁰ E. Sarnowska-Temierusz, *Przeszłość poetyki. Od Platona do Giambattisty Vica*, Warszawa 1995, s. 192–193.

A dla tegom tem Lament, na przodku położył
 Starego czleka; tak też y życie wyłożył.
 A potym zaś drugiego Starca mądrą mowę
 Położyłem, y k temu, dowody gotowe.
 Aby nie sądził Starych ludzi z ułomności
 Żaden: ani sam Starzec tęsknił w swej Surości.
 Bo z dwu rzeczy przeciwnych/ rychley człek obaczy,
 Jako ie ma rozumieć, y co sie z nich znaczy⁷¹.

Інфарматыўнасць зместу і разгорнутасць формы характарызавала перш за ўсё праявіныя прысвячэнні. Вершаваныя былі больш сціслымі і лаканічнымі, у асноўным абгрунтоўваючы, чаму ўрачысты зварот кіраваўся да ўказанай асобы, ды надзяляючы немалую ўвагу паходжанню і дабрачыннасцям адрасата.

Пахвала станоўчых рыс характару і разумовых здольнасцяў мецэната адсылае нас напрамую да практык эпідэяктычнага красамоўства. Яго асноўнымі мэтамі, паводле Арыстоцеля, была пахвала альбо асуджэнне (*Ars Rhetorica*, IX). Гэты від ахопліваў прамовы на пахаванне, пахвалы грамадскім дзеячам, патрыятычныя прамовы, якія славілі гарады альбо іх жыхароў, паважныя і жартаўлівыя панегірыкі. Цыцэрон лічыў, што ўрачыстае красамоўства павінна перш за ўсё падкрэсліваць карысныя цноты чалавека (Сіцэро, *De oratore*, II, 84–85)⁷²: міласэрнасць, справядлівасць, зычлівасць, сумленнасць, храбрасць, мудрасць, веліч духа. Хаця на першае месца належыла ставіць дарункі лёсу (Сіцэро, *De oratore*, II, 11): *радавітасць, грошы, блізкія, сяброў, магутнасць, здароўе, прыгажосць, энэргічнасць, здольнасці і іншыя цялесныя альбо знешнія вартасці (generis, pecuniae, propinquitum, amicorum, opum, valetudinis, formae, virium, ingeni et ceterarum rerum, quae sunt aut corporis aut extraneae)*. Рабілася гэта, каб падкрэсліць, як дабрачыннасці дапамагаюць разумна карыстацца прыроджанымі ўласцівасцямі.

Аўтары ўсялякага роду панегірыкаў альбо іх школьныя і ўніверсітэцкія настаўнікі несумненна карысталіся падручнікам Прысцыяна *Пра рытарычныя практыкаванні, якія грэкі завуць прагімнастамі (De praeexercitamentis rhetoricis, quae Graeci progymnasmata vocant)*, створаным у выніку пераапрацоўкі рыторыкі Гермагена. Раздзел *Пра пахвалу (De laude)* гэтага папулярнага навучальнага дапаможніка

⁷¹ *Konterfet człowieka starego...*, s. 3.

⁷² М. Т. Цицерон, *Три трактата об ораторском искусстве*, пер. с лат. Ф. А. Петровского, И. П. Стрельниковой, М. Л. Гаспарова, Москва 1994.

тлумачыў істоту пахвалы, расказваў, каго і што можна хваліць. У панегірычным творы, паводле яго, захоўвалася наступная паслядоўнасць усхвалення: паходжанне (этнічная прыналежнасць, дзяржава, род); выхаванне; натура душы і цела; занятак; учынкi; родныя, сябры, сям'я, багацці і г.д.; абставіны смерці і пасмяротныя здарэнні⁷³. Рэкамендаванай схемы прытрымліваліся і аўтары прысвячэнняў, калі хацелі найлепшым чынам абмаляваць постаць адрасата.

Прысвячэнні ўсіх відаў непазбежна насычаліся элементамі панегірызма ў той альбо іншай ступені. Письменнікі XVI ст. прытрымліваліся ў пабудове пахвальных водзваў меркавання Прысцыяна *слава – гэта апісанне дабрачыннасцяў (laus est expositio bonorum)*, якое спалучалі з перакананнем Арыстоцеля, Квінціліяна і Цыцэрона ў неабходнасці пэўнага перабольшвання годнасці, добрых якасцяў і заслуг аб'екта ўхвалення (*amplifikatio*). Андрэй Рымша ў акавершы ў гонар Радзівіла звяртаў асабліваю ўвагу на знатнасць рода князя, асабліва падкрэсліваючы, што той найлепшы прадстаўнік роду. Паэт нават прыпадабняў героя *Дзесяцігадовай аповесці* Радзіме:

Suspice prae reliquis Radivila gente profectos;
 Regibus, in rerum tractanda mole fideles
 Affore queis licuit, mittique in praelia summos
 Ductores. Hoc Christophorus de germine surgens,
 Insignis: Proavis, Patriae simillimus ipsi,
 Vividum in excelso circumfert pectore robur:
 Idem consilii non ultimus autor habetur⁷⁴.
 (Перад усімі зірні ты з павагай на род Радзівілаў:
 Верным, дазволена ім – каралямі – у цяжары справаў
 Дапамагаць, на чале ўсяго войска выходзіць на бітву
 Правадырамі ім. А Хрыстафор з іх роду адметны.
 Болей да продкаў, чым хто, і самое Радзімы падобны.
 З сэрца высокага моц распаўсюджвае жвавую вонкі,
 Ды і на радзе яму не апошняя роля належыць).

Ян Радван у чатырохрадковай эпіграме, таксама дэдыкаванай герою *Дзесяцігадовай аповесці*, падкрэсліваў у асноўным ваенныя і грамадзянскія доблесці, лейтматывам свайго лаканічнага прысвячэння робячы пераможнасць князя:

⁷³ W. Bruchnalski, *Panegyryk*, [w:] *Dzieje literatury pięknej w Polsce*, opracowanie zbiorowe, cz. 1, t. XXII, Kraków 1918, s. 200–202.

⁷⁴ W. R. Rzepka, A. Sajkowski, *Andrzeja Rymszy „Dziesięćroczna powieść wojennych spraw...” (1585)...*, s. 134.

Salve magna patris proles, fortissime salve,
 Tu timor es Moschi, tu belli fulmen et hostis
 Certa ruina, salus patriae: te saepe fugaces,
 Invictum bello, tremuere et pectore Moschi⁷⁵.

(Слаўны нашчадак айца, будзь здаровы, будзь моцна здаровы,
 Жахам ты ёсць маскалю, ты – маланка вайны, і чужынцу –
 Верная смерць, ты аплот для радзімы: нярэдка дрыжалі
 Уцекачы-маскалі праз цябе, што не звездаў паразаў).

Аднак, прысвячэнні не толькі бяздумна ўсхвалялі. Яны стваралі ідэальныя вобразы ўладароў, мецэнатаў, рыцараў, шаноўных кабет, выконваючы пэўныя дыдактычныя функцыі, бо выяўлялі ўзорныя постаці, вартыя наслідавання. Так, у вершы *Да Яго Міласці Пана Януша Радзівіла, ваяводзіча Віленскага* (*Do Jego Mości Pana Janusza Radziwiła Woiewodzica Wileńskiego*) Ян Казаковіч далікатна павучаў маладога Радзівіла:

Naydziesz tu Scypiona, będzie tu fortelny
 Annibał, y Achilles męstwem nieśmiertelny.
 Takich się ty za młodu początkow napijaj,
 Radziwił Radziwiłow świętych drog nie miiay.
 Tak długowieczną swemu domowi cześć wzniecisz,
 Kiedy cnotą oyczystą potomkom zaświecisz⁷⁶.

Антычныя ўзоры ў якасці прыкладу былі ўзятыя нездарма: Сцыпіён быў вядомы ваеннымі здольнасцямі, Ахіла праславіла мужнасць, а Ганібала ворагі баяліся з-за нестандартных стратэгічных рашэнняў. Аўтар распавядаў пра цноты, якія ў дадзеных культурна-гістарычных абставінах цаніліся асабліва высока. З пераліку такіх якасцяў пачаў празаічную дэдыкацыю *Вяльможнаму пану Яго Міласці Пану Яну Глябовічу на Дуброўне, ваяводзе Троцкаму, стольніку Яго М. Караля і вялікага князя Літоўскага, старасце Уніцкаму і г.д...* (*Wielmożnemu Panu Jego M. Panu Janowi Glebowiczowi, na Dąbrownie, Woiewodzie Trockiemu, Stolnikowi Krola Jego M. W. Ks. L. Starościu Upitskiemu...*) аўтар *Дыялогу літвінскага шляхціца* (*Dialog szlachcica litewskiego*): *Rzeczypospolite Chrześcijańskie/ iako czciemy, Wielmożny a miłościwy Panie,*

⁷⁵ W. R. Rzepka, A. Sajkowski, *Andrzeja Rymszy „Dziesięcrocna powieść wojennych spraw...”* (1585)..., s. 137.

⁷⁶ J. Radvanas, *Radivilius Sive, De Vita et Rebus...*, s. 16.

*žadną inszą rzeczą nigdy nie zdobyli się, y nie zdobyli więcej, iako naukami wyzwolonemi, y rzemiosłem Rycerskim, z których ozdoby swe, fortuny kwitnące, y powodzenia pocieszne, za błogosławieństwem Boskim miewaią*⁷⁷.

Канструкцыя вобраза мецэната ў вершаваных прысвячэннях XVI ст. падпарадкоўвалася не толькі вымаганням панегірычнага жанру, але была арыентаваная на патрабаванні грамадства. Ідэалізаваныя вобразы герояў дэдыкацый перадавалі не столькі фактычны стан рэчаў, колькі рэалізоўвалі чаканні літаратурнай грамадскасці, якая хацела бачыць у апекунах твораў дасканалых людзей, годных намаганняў аўтарскага таленту і творчай працы. Асаблівасць эпідэйктычнага красамоўства ўносіла важную карэктыву ва ўспрыняце дэдыкацыі: часам захапленне аўдыторыі тычылася не асобы адрасата, а аўтара. Чытач забываўся пра асобу мецэната, засяроджваючыся на эрудыцыі і майстэрстве ўкладання кампліментаў⁷⁸.

Прысвячэнне функцыянавала ў літаратурнай свядомасці XVI стагоддзя не як самастойны жанр, а як складаная камбінацыя ліста і пахвальнай прамовы. Гэтаму садзейнічала яго моцная сувязь з рыторыкай і эпісталаграфіяй. У працэсе сварэння дэдыкацыйных твораў аўтары арыентаваліся на ўказанні Арыстоцеля, Квінціліяна, Цыцэрона, следавалі старажытнай традыцыі папярэджвання твораў праязічнымі і вершаванымі прысвячэннямі. Асноўнай умовай узнікнення дэдыкацыі была наяўнасць прадмета ахвяравання – твора. Таму яна не была самастойнай літаратурнай адзінкай, хаця валодала акрэсленым зместам і закончанай формай. З-за цеснай узаемасувязі паміж элементамі прадмоўна-пасляслоўнага комплексу прысвячэнне павінна разглядацца не толькі ў кантэксце твора-асновы. Узаемаабумоўленасць частак выдавецкай рамы прымушае да яе сістэмнага вывучэння, беручы пад увагу і эпіграмы на герб, і ўласна прадмовы, і вершы да чытача, і рэкамендацыйныя вершы і г.д.

Творы, якія сігналізавалі факт прысвячэння літаратурных твораў знаным асобам, ствараліся паводле ўсталёных правілаў. Першым была даволі строгая кампазіцыйная форма. У яе склад уваходзілі: адрас-інсктрышцыя, галоўная частка і заканчэнне. Другім – змест прыблізна аднолькавага характару. Інскрышцыя пералічвала тытулы

⁷⁷ *Dialog szlachcica litewskiego...*, s. 5.

⁷⁸ S. Dąbrowski, *O panegiryku*, „Przegląd Humanistyczny” 1965, № 3, s. 101–110; S. Dąbrowski, *Z problematyki panegiryku. Szkice*, „Przegląd Humanistyczny” 1968, № 3, s. 43–55.

і званні адрасата. Галоўная частка змяшчала звесткі пра твор, прычыны і ўмовы яго паўстання, структуру і асаблівасці. Заканчэнне змяшчала пажаданні апекуну выдання і традыцыйныя формулы *captatio benevolentiae*. Мецэнацкая і панегірычная дэдыкацыі набліжаліся да лепшых узораў эпідэйктычнага красамоўства, у строгай паслядоўнасці апісваючы паходжанне, сямейныя сувязі, жыццёвыя дасягненні і патэнцыял асобы. Сямейная дэдыкацыя была больш нефармальнай, адыходзячы ад пафаснасці панегірыка і галоўны акцэнт робячы на эмацыянальнай сферы дарэння.

Дэдыкацыя была цесна звязана з падзеямі літаратурнага і грамадскага жыцця XVI стагоддзя. Развіццё кнігадрукавання садзейнічала таму, што ранейшы ўнікальны рукапісны кніжны экзэмпляр трансфармаваўся ў сродак масавай камунікацыі. У сувязі з гэтым пашырылася кола патэнцыяльных адрасатаў і ў прысвячэння. Мецэнацкія, панегірычныя і эмацыянальныя ахвяраванні неслі да літаратурнай супольнасці разнастайную інфармацыю, дзякуючы якой твор атрымліваў новыя магчымасці функцыянавання на кніжным рынку. У час, калі не існавала прафесіі літаратурнага крытыка і аглядальніка, дэдыкацыі і дэдыкацыйныя прадмовы былі адным з арыенціраў у моры кніжнай прадукцыі. Першыя літаратурна-крытычныя тэксты, крыніца ведаў пра творчы метады, сціслы адбітак светапоглядных сістэм сучаснасці – вось грані дэдыкацыі, якія робяць яе вывучэнне навукова абгрунтаваным і вартасным.

STRESZCZENIE

Dedykacja wierszowana funkcjonowała w XVI wieku jako złożona kombinacja listu i mowy pochwalnej (laudacyjnej). Sprzyjały temu jej mocne związki z retoryką i epistolografią, ponieważ XVI-wieczne dedykacje wierszowane powstawały według określonych zasad. Jednym z ważniejszych kryteriów był wymóg kompozycyjny: dedykacja składała się z inskrypcji, części głównej i zakończenia. Dedykacja mecenacka i panegiryczna zbliżały się do najlepszych wzorców oratorstwa epideiktycznego, dedykacja rodzinna z kolei koncentrowała się na sferze emocjonalnej oraz fakcie poświęcenia i ofiarowania dzieła literackiego adresatowi. Dedykacje wierszowane są szczególnie cenne i ważne ze względu na pełnione przez nie funkcje zwierciadła światopoglądów, środka reklamy książkowej, źródła wiadomości o autorach i ich metodach twórczych.

Słowa kluczowe: dedykacja wierszowana, Wielkie Księstwo Litewskie, kompozycje emblematyczne o charakterze heraldycznym, retoryka, epistolografia, kompozycja dedykacji, panegiryk, dedykacje emocjonalne i o charakterze patronackim, etykieta wydawnicza

S U M M A R Y

In the 16th century versified dedication functioned as a combination of a letter and speech of praise (laudatory speech), which was possible due to its connections with rhetoric and epistolography as the 16th century versified dedications were written in accordance with certain rules. One of the most important criteria was architectonic requirement, i.e. the composition of dedication consisted of inscription, main part and conclusion. Patrons' dedications and panegyric dedications approached the best models of epideictic oratory whereas family dedications concentrated on emotions and on the fact that literary composition was dedicated and presented to an addressee. Versified dedications are particularly important and valuable considering their functions as the reflection of world views, the means of book advertising, the source of information about authors and their creative methods.

Key words: versified dedication, the Grand Duchy of Lithuania, emblematic compositions of heraldic character, rhetoric, epistolography, composition of dedication, panegyric, patronizing and emotional dedications, publishing house etiquette